

Rechtspraak in onze streken

De rechtspraak in onze streken is in de loop van de middeleeuwen en de nieuwe tijd voortdurend geëvolueerd. Laten we ons beperken tot de twee eeuwen voor onze gewesten ingelijfd werden door Frankrijk (1795), toen heel het bestaande bestuurlijk en rechterlijk apparaat afgeschaft werd en vervangen door de instellingen die we nu nog kennen. Het gewoonterecht dat uit de middeleeuwen stamde werd vanaf de nieuwe tijd schriftelijk vastgelegd en aangevuld. In het graafschap Loon dat sinds de 14de eeuwdeel uitmaakte van het Prinsbisdom Luik bestonden twee soorten recht naast mekaar: het Loons recht en het Luiks recht. In de loop van de eeuwen was de uitoefening van de rechtspraak in handen gekomen van de schepenenbanken die op plaatselijk niveau de graaf, hertog of de vorst vertegenwoordigden. Om schepenen te worden moest men beantwoorden aan vereisten die van streek tot streek verschilden, maar de volgende voorwaarden vinden we overal terug: uit een wettig huwelijk geboren zijn, bezittingen hebben en bekwaam zijn. Bekwaamheid kon gaan van het bezitten van een diploma tot blijk gegeven hebben van een permanent rechtvaardigheidsgevoel al naargelang men schepenen wilde worden in een stad of in een plattelandsgemeente. De schepenen werden in het Prinsbisdom Luik voor het leven benoemd door de prinsbisschop. Door hun benoeming gaan ze tot een aparte sociale klasse behoren: ze worden behoorlijk vergoed en staan hoog in aanzien.

De schepenenbanken fungeren als rechtbank, maar er is ook een soort Openbaar Ministerie, de drossaard, een officier in dienst van de vorst die de vervolging instelt bij strafrechtelijke feiten. Hij wordt hierin bijgestaan door luitenanten en ander personeel. De schepenen onderzoeken de feiten en vonnissen na overleg. Inwoners van het rechtsgebied van een schepenenbank kunnen ook zelf klacht indienen.

De schepenenbank van Herk-de-Stad, of van Wuest-Herck zoals de stad in het Ancien Régime genoemd werd, bestond uit twee afdelingen, die respectievelijk de binnenbank en de buitenbank genoemd werden. Zoals dat in andere Loonse steden het geval was, werd er in Herk op gerechtelijk vlak onderscheid gemaakt tussen de inwoners van het gebied binnen de stadswallen en de inwoners van de omliggende gehuchten. Het eerste gebied, dat de stadsvrijheid werd genoemd, maakte het ressort uit van de binnenbank, die het Luikse recht volgde en ondergeschikt was aan de schepenenbank van Luik en aan de Luikse Gewone Raad. In civiele of burgerlijke zaken kon tegen een vonnis van de binnenbank bij de Luikse schepenenbank beroep aangetekend worden. In criminele of strafrechtelijke zaken vroeg de binnenbank bij de schepenenbank van Luik recharges aan. In een recharge legde een hogere kerkelijke instelling vast hoe een ondergeschikte instelling moest oordelen in een bepaalde aan haar voorgelegde zaak.

Dezelfde zeven schepenen die in de binnenbank zetelden, zetelden ook in de buitenbank. Als zodanig waren zij bevoegd voor het plattelandsgedeelte van Herk-de-Stad, dat uit vijf gehuchten – wagens genoemd – bestond: Donk, Diepenpoel en Terbemelen, Oppem, Schakkebroek en Wijer. (Merk op dat noch Schulen, noch Berbroek bij dit rechtsgebied behoorden.) Voor dit gebied volgden zij het Loonse recht. Tegen de vonnissen in civiele zaken volgens Loons recht kon in beroep gegaan worden bij de buitenbank van Bilzen één van de twee oppergerechten in het graafschap Loon, en voorts eventueel bij de leenzaal van Kuringen. De buitenbank van Bilzen leverde ook recharges af in criminele zaken.

In het archief van de schepenenbank van Herk-de-Stad is het verschil tussen zaken die volgens Loons of Luiks recht behandeld werden niet aangeduid. In de rolregisters (waarin staat opgeschreven wanneer een zaak 'op de rol' kwam) werden zaken voor de binnen- en de buitenbank door elkaar ingeschreven. De dossiers bevatten ook geen aanduiding terzake, behalve wanneer er tegen een uitspraak in beroep gegaan werd of wanneer er een recharge werd gevraagd: in dat geval is uit de keuze van de hogere instantie, de schepenenbank van Luik of de buitenbank van Bilzen af te leiden of het om een zaak voor de binnenbank of voor de buitenbank ging.

Er was nog een hoger beroepshof ingesteld door de Duitse keizer (het Prinsbisdom Luik was een leen van de Duitse keizer): het Rijkskamergerecht dat zitting had in Speyer en later in Wetzlar. Daar werd in de 18de eeuw de zaak tussen de pachter van het Monnikenhof en de abdij van Oriënten in Rummen tegen de wagen van Schakkebroek in hoger beroep uitgesproken.

Na de brand van 1679 werd het stadhuis in het midden van de markt niet meer heropgebouwd. Waar de schepenbank haar zittingen naderhand hield, is niet geweten. Nadat de gemeenteraden waren ingesteld, vergaderden die van Herk in een herberg.

Bronnen:

Rombout Nijssen, De schepenbank van Herk-de-Stad in de achttiende eeuw, Limburg-Het Oude Land van Loon 77 (1998).

Raymond Enckels, De geschiedenis van het stadhuis en de dekenij, 'T Nieuws der Week, 5 december 1964.

Bewerking: Hille Raskin

Ophanging aan de galg... een niet te missen spektakel in Herk!

We kennen de wrede doodstraffen van kruisiging en onthoofding door de Romeinen in het begin van onze jaartelling. Tot aan de Franse Tijd, 1795, werden doodstraffen in onze streken geregeld uitgevoerd. Denken we maar aan de vervolging van de ketters door paus Innocentius IV die door zijn bul Ad Extirpanda van 1252 alle middelen goed achtte om door martelingen bekentenissen te bekomen gevolgd door de bestraffing, meestal de doodstraf en later de heksenprocessen.

De beschuldigde had na zijn veroordeling geen enkel recht meer, werd te schande gemaakt aan de schandpaal of opgehangen op een publieke plaats, meestal de markt. De beul was een ambtenaar die van overheidswege betaald werd. Zo een executie bracht wat leven in de brouwerij. Er werd veel volk verwacht en er kwam veel volk. Spektakel wou de mens, spektakel kreeg de mens. Vóór de terechtstelling werd de veroordeelde eerst nog op de meest gruwelijke en pijnlijke manier gefolterd. Er bestonden zelfs publicaties over hoe men dit kon doen.

- ▼ Prijslijst van de beul voor het martelen en het ophangen.
- ▶ ▼ Inspiratie kon hij halen uit geïllustreerde handleidingen.

<i>Scherpresbter.</i>		
Voor 't Vlijteeren van een Gevangens Rug	1	0 0
Voor 't Turtureeren met Duim-yfers	0	10 0
Met Scheen-schroeven, insgelyks	0	10 0
Gelyk meede voor 't Rekken	0	10 0
Voor 't Geesfelen	1	0 0
Voor 't Brand-merken	0	10 0
Voor yemand uit de Stad te geleiden	0	10 0
Voor 't Rabraaken	6	0 0
Ingevally yemand Gerabraakt zynde, 't Hoofd word afgehouden, insgelyks	6	0 0
Voor 't doode Lichaam op 't Rad te zetten	3	0 0
Voor alle Capimale Justitien	6	0 0

Het werk van de beul kon nog worden aangemoedigd indien de partij van het slachtoffer hem wat geld toestak. Hij kon het wat temperen indien de partij van de beschuldigde hem wat geld gaf. Niet denkbeeldig dat hij voor beide partijen zijn best diende te doen. Na de executie bleef het lijk hangen zodat de dode nog als afschrikking kon dienen voor hen die met slechte ideeën de stad wilden binnenkomen. Soms werd het lijk op een "radstake", een metershoge paal met daar een horizontaal wiel op, gelegd zodat het helemaal door de dieren en de natuur werd opgeruimd aangezien de ter dood veroordeelde geen recht had op een begravenis. Hij/zij was door het vonnis letterlijk uit de gemeenschap gezet. Letterlijk omdat zowel in Herk-de-Stad als in Berbroek als in Schakkebroek de galg langs de hoofdstraat aan de grens van het naburig dorp stond. Wat er na maanden nog overbleef aan beenderen bleef liggen of werd in een afzonderlijke put gestoten. Opgeroeid voor galg en rad was dus geen fraaie omschrijving.

▲Detail uit "De triomf van de dood", geschilderd in 1562 door Pieter Breugel de Oude, Prado museum Madrid.

De galg in Herk-de-Stad

Op de kaart van Ferraris (jaren 1776) zien we op de grens met Donk ter hoogte van de actuele kruising Bampstraat met de Oude Straat twee galg tekeningen staan. Gerechtelijke uitspraken die hier hun beloop zijn voorlopig nog niet onderzocht.

◀De 2? galgen van Herk op de grens met Donk, getekend op de Ferraris-kaart, daaronder een foto van de huidige locatie.

▼In de Oppemse poort (einde van de huidige Ridderstraat) was de Herkse gevangenis ondergebracht. De poort werd in 1882 afgebroken en de stenen en het hout verkocht. Onderstaande foto (Origineel +/- 4 x 7 cm, archief de Heusch) is een van de oudste bestaande foto's van Herk.

Florimont Silveryser schrijft in 'T Nieuws der Week:

Acht jaren later, in 1409 gebeurde er hier in Herck een ander merkwaardig feit.

De rechthaters (haidroits) waren oproerlingen die hunnen prins al dikwijls bevochten hadden.

In het jaar 1409 gebeurde hetzelfde. Om de krachten van den prins te verdeelen en ze aldus te verzwakken, vielen de haidroits het prinsdom, op twee kanten tegelijk aan: te Herck en te Hoei.

Herk wierd den 30 September 1409 door de overmacht der aanvallers ingenomen; maar des anderendaags, den 1 October, weder verlost door Godenoel van Elderen, die zich aan het hoofd bevond van de gewapende burgers der steden van het prinsdom. Hij nam 91 oproerlingen gevangen: 72 hunner wierden gepijnigd en geradbraakt, of aan de galg opgeknoopt, hier in Herk; 18 hunner wierden naar Luik gevoerd en tot de doodstraf veroordeeld.

Jan van Spa, hun aanvoerder, die op 30 September Herck ingenomen had, wierd ook naar Luik gevoerd en aldaar op 5 October te midden van de groote plaats der stad Luik gevierendeeld.

Vier der medeplichtigen van Jan van Spa wierden gedwongen zijne overblijfsels buiten de stad te dragen, waarna zij ook onthoofd werden.

De galg in Berbroek

De galg in Berbroek op de kruising van de Grotestraat en de Lindestraat, grens met Scholen, wordt nog herinnerd in de naam "Galgemolen", een windmolen die sinds midden jaren 50 van vorige eeuw in Bokrijk staat maar daarvoor er tegenover stond.

In januari 1774 vond "Borgermeester Lemmens gevaccineert te Stevoort" dat het welletjes was geweest met de onkosten die Herk-de-Stad aanrekende voor het afhandelen van de tot strop veroordeelde Berbroekenaren dat jaar: 215 gulden, 6 stuivers en 3 oorden. Omdat Berbroek en

Stevoort "geen arresthuis noch pijnbank" voor hun gevangenen hadden, dienden deze in Wuest-Herk te worden opgesloten, te "tortureeren" en op te hangen. Paard en kar voor het vervoer naar de galg maakten deel uit van de onkosten.

De burgemeester laat een eigen galg optrekken en 33 gulden aan onkosten noteren. Hiervan zijn 10 stuivers voor het "taxeeren de boomen in onsen gemeeynten bosch tot de galg". In het boek Historisch en etymologisch onderzoek naar de straat- en plaatsnamen van Berbroek stelt Mv. Annie Leemans dat er geen bewijs werd gevonden dat er hier onder de lindeboom - wat tradioneel wel gebruikelijk was en die in de omgeving stond - recht werd gesproken binnen een door vier touwen afgespannen zone.

▲ Detail van de Ferrariskaart uit 1776.

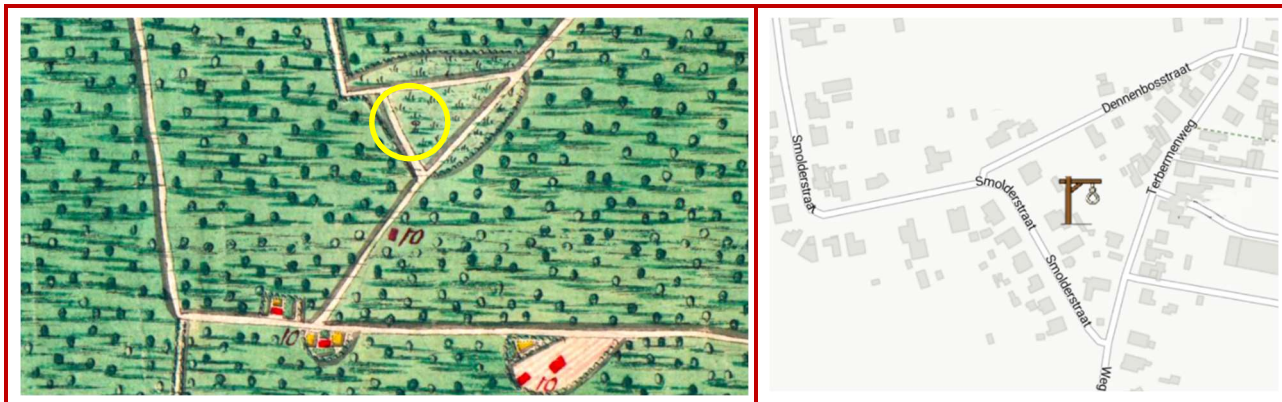
◀ Een foto van de locatie in 2011.

◀ Een foto uit vorige eeuw met de Sint-Gerarduskapel, de linde, de Moortstege en het Gericht, een herberg op Schulens grondgebied.

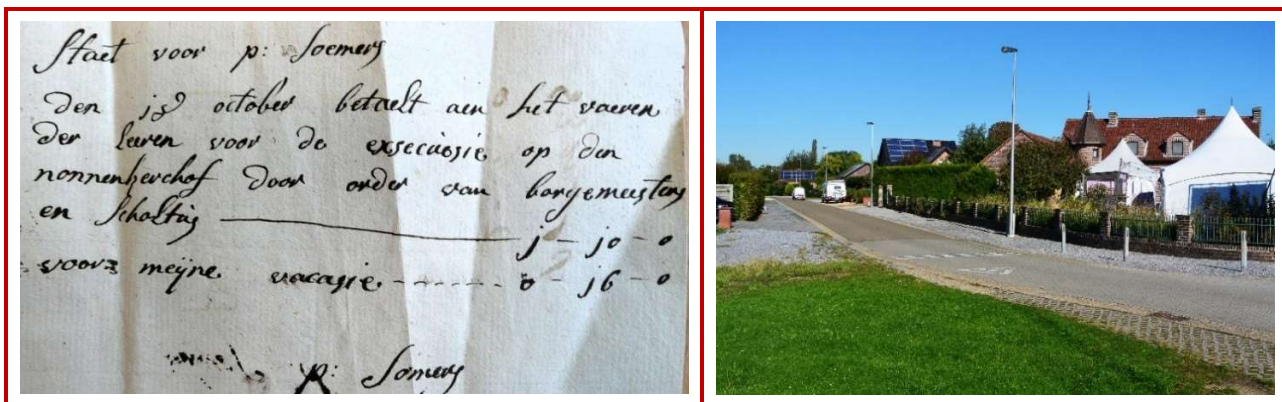

De galg in Schakkebroek

Ook op het Nonnenkerkhof, Terbemelen (Terbermen, Schakkebroek) stond een galg op de grens met Nieuwerkerken. In de burgemeester rekeningen van Herk voor het jaar 1783 lezen we dat er een dief geëxecuteerd werd op "den nonnen kerkhof". Hij zat gevangen "op de poort" (= Oppumse poort of de Poort naar Sint-Truiden) in Herk-de-Stad van 15 augustus tot 18 oktober 1783. Van een naburig dorp Wijer weten we dat een dief de doodstraf kreeg voor het stelen van... een zwarte broek.

- ▲ De galg van Schakkebroek op de Ferrariskaart (1776) ziet er eerder uit als een galgenrad of radstake.
- ▲ ► De driehoek van het galgenveld is nog goed herkenbaar in het huidige stratenplan en wordt gevormd door de Dennebosstraat, de Terbermenweg en de Smolderstraat.
- ▼ Een onkostennota voor de "exsecusie op den nonnenkerckhof door order van borgemeesters en scholtus".
- ▼ ► Een foto uit 2024 van de Smolderstraat, gefotografeerd vanop de grens van Nieuwerkerken richting Schakkebroek centrum.

Hoe onze galgen eruit zagen is niet geweten, vermoedelijk ging het om een halve galg of mikgalg. Deze was opgebouwd uit een stevige paal met haaks hierop een kortere paal, in de hoek ondersteund door een dwarslat.

Aan de grote galg zoals deze in Bokrijk te zien is, dichtbij de eerdere locatie van de Galgemolen konden 7 personen gelijk worden opgehangen.

▲ Zwakke (gereconstrueerde) galg in het Open Luchtmuseum van Bokrijk.

Alleen niet aan deze gereconstrueerde galg in Bokrijk die er te breekbaar uitziet al was het maar om 1 persoon te bedienen. Praktisch: bij de executie klom de beul met de veroordeelde langs een ladder tot aan de dwarslat. De strop uit "kennepen koord" (= hennep) werd rond de dwarslat gebonden en de ladder werd weg getrokken. Een andere mogelijkheid was dat de veroordeelde op de kar stond die hem had aangebracht. De strop werd rond de nek gedraaid en aan de dwarsbalk vastgemaakt en de kar... reed weg.

Deze vorm van galg komt ook overeen die we terugvinden in de geschriften van Wendelen.

Wendelen werd op 23 juni 1620 pastoor in Geetbets, zijn eerste priesterambt die hij opnam toen hij al 40 jaar was! Hij bleef er tot 1633. De gebeurtenissen in het dorp schreef hij op in een Indiculus, het verkleinwoord van index, een klein register. ◀▼

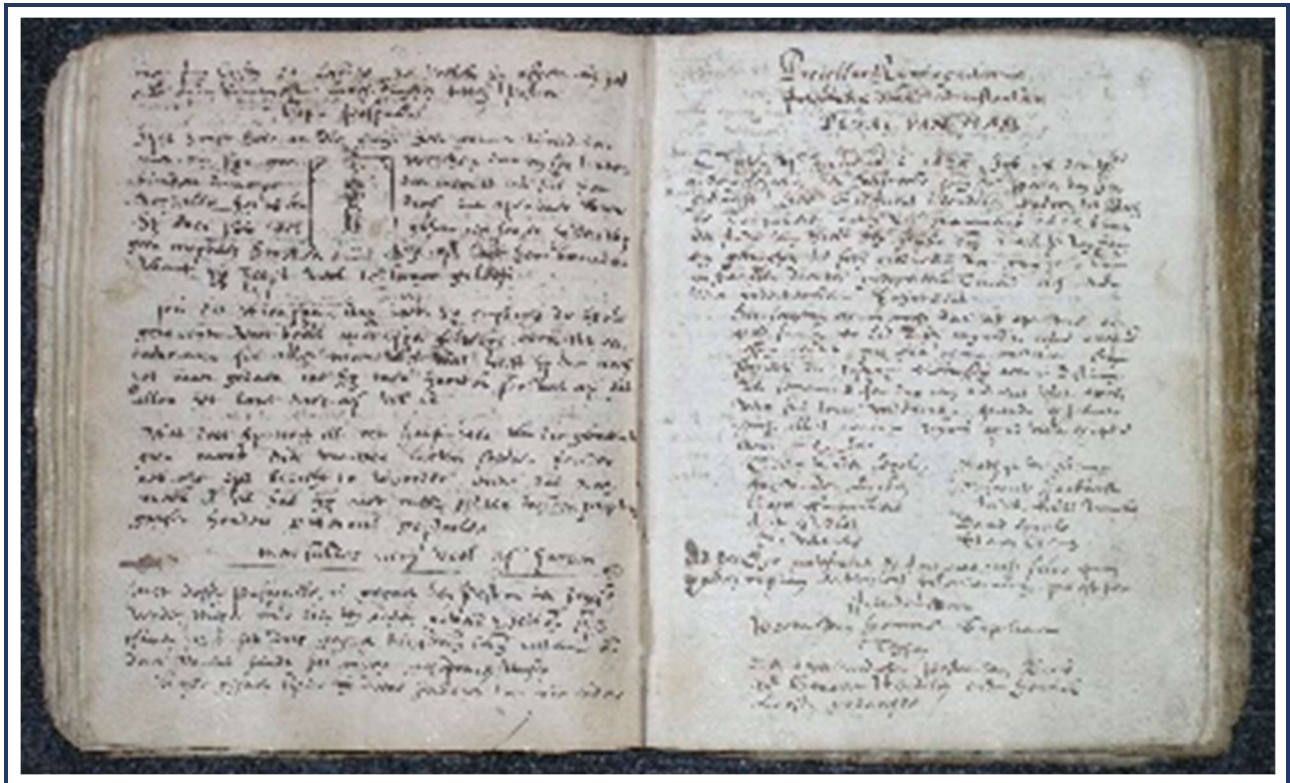
In 1624 ontstond er een conflict met de bevolking. Na jaren zonder pastoor, stond hij er nu op dat de tienden waarop hij recht had, zouden geïnd worden. De rijke boeren Verlaers en Staels die aanvankelijk weigerden te betalen, dienden dit in 1625 alsnog te doen. Om een voorbeeld te stellen aan anderen nagelde hij dit *exploit des Deurwerders* op aan de kerkdeur. Op velen maakte het niet de minste indruk. Wendelen spande evenveel processen

tegen hen aan. Na de gunstige uitspraak van de rechtbank dat hij recht had op het *mandaet op thienden*, hing hij op 7 augustus 1627 *die copye van dien laeten affigieren op die kerckdeure*. De volgende dag was het gerechtelijk arrest op de kerkdeur afgetrokken en vervangen door een tekening die pastoor Wendelen aan de galg voorstelde en die hijzelf in zijn indiculus overtekende tezamen met de bijgeschreven comentaar: *Hyer hangt heer an die galge, heer Govart Wendelen, niet om syn goe wercken dan om syn louter tinden diverye: dat meer is, ick sal het verhalen, het is een dief int openbaer. Waer hy over ses jaer gehangen, soo en hadden wy geen misbaer. Hangt op oft laet hem branden, want hy heeft veel te lange geleeft. .../...Wat doet hy noch al? Een halfjaer uut die gemeente gaen, mans ende vrouwen laeten*

sterven sonder gebicht oft bericht te woorden ende dat noch meer is, al had hy niet meer gedaen dan den paep van Grasen hondert pattecons gestoolen. Men salder noch veel af hooren!
Wendelen diende klacht in bij de meier tegen de vermoedelijke daders: met desen pasquille is gegaen den pastoor ten huysen vanden meyer.

Meer hierover vindt u op deze erfgoedinventaris:

<https://www.herk-de-stad.be/sites/default/files/uploads/2018/03/limesgatia.pdf>

Op het einde van de 18^e eeuw, met de Franse Revolutie en de ideeën van de Verlichting verdween gelukkig de galg en werd vervangen door de guillotine. Het kapmes werd genoemd naar de Franse arts en politicus Joseph-Ignace Guillotin (1738-1814) die deze manier van doodstraf voorstelde maar hiervan niet de uitvinder is. De executie werd hierdoor voor iedereen gelijk en gebeurde op een snelle manier. In België werd de guillotine maar enkele keren gebruikt. De laatste doodstraf met de kogel gebeurde in 1950 op SS majoor Philipp Schmitt, kampcommandant van Breendonk. Pas in 1996 werd de doodstraf in België afgeschaft.

Bronnen:

Mous, W., Stabroekse Straatnamen, Molengalm, 16^e jrgng, n^o3, Stabroek 2014.

Joppen W., en Joppen, L., kroniek van Stabroek 1250-2008.

Juliaan Melchior, De Bokkerijders, feiten en verhalen.

Een galg op Nonnenkerkhof, Terbemelen : 19 oktober 1793, Paul Bonneux.

Historisch en etymologisch onderzoek naar de straat- en plaatsnamen van Berbroek, Geschiedkundige Kring Groot-Herk, 2023.

(Foto)archief: André Smeets

Bewerking: André Smeets